

אודי לבל (עורך). **ביטחון ותקשורת: דינמיקה של יחסים**. מכון בן גוריון לחקר ישראל, הציונות ומורשת בן גוריון, אוניברסיטת בן גוריון בנגב. 2005. 410 עמודים.

אביבית אגם דאלי*

הביקורת על הספר "ביטחון ותקשורת: דינמיקה של יחסים" בעריכת אודי לבל מתחילה מבחינתי כבר מעיון בכריכתו, המציגה בתמצות היאה לטקסט חזותי נושא חשוב שבו דן הספר: ייצוגים של המושג "ביטחון" והשתקפותם בתקשורת. בכריכה נראית צללית של כמה מטוסי קרב שכמו מוקרנים על מסך בתוך חדר סגור. במרכז הכריכה מופיע מסך טלוויזיה שבו מופיעה דמות של חייל בשעת קרב. בהמשך העיון מתברר כי הספר מציג את המערכת הביטחונית כתלויה בתקשורת, וכן את תלות התקשורת במערכת הביטחון, אשר מספקת חלק נכבד מחומרי הסיקור.

השאלות העולות מהמבוא הן מה תפקידה של התקשורת בהבניית המציאות ובהשפעה עליה, ומהו תפקידם החברתי של העוסקים בתקשורת? שאלות אלו מוצאות את פתרונן במאמרים שבספר שכתבו חוקרים מדיסציפלינות שונות: תקשורת, קולנוע וטלוויזיה, גיאוגרפיה, מדע המדינה והיסטוריה. הגישות המוצגות בספר מספקות תמונה רבגונית של מבחר התייחסויות לקשר הבלתי נמנע בין ביטחון לתקשורת.

בספר ארבעה שערים: מאמרי השער הראשון, שכותרתו "מודלים של יחסי ביטחון-תקשורת", מתמקדים בהבנה תיאורטית של יחסי ביטחון-תקשורת. מאמרו של גדעון דורון מציג דגמים של יחסי ביטחון-תקשורת ושל יחסי ממשלה-תקשורת. מאמרם של הלל נוסק ויחיאל לימור מתייחס לשינויים שחלו בסיקור התקשורת את נושא הביטחון כתוצאה מהגלובליזציה ומשינויים טכנולוגיים. מאמרו של חנן נוה בוחן את משטר הביטחון בדרום לבנון לאחר נסיגת צה"ל בשנת 2000 ואת מקומם של שני כלי תקשורת בינלאומיים בתהליך זה. מאמרו של דב שנער מתמקד במהותו התרבותית של הסכסוך הישראלי-פלסטיני ובקושי לפתור אותו. התקשורת, לטענתו, מוצפת בייצוגים של מלחמה, בעוד שקיים חוסר בייצוגים של שלום. דברים אלו מזכירים פן אחד שהובא במאמר הפותח את הספר מאת אודי לבל. במאמרו מתייחס לבל, בין היתר, אל ההיבטים הוויזואליים של המלחמה ומציג אותה גם כ"מלחמה היפה". בהקשר לכך הוא מצטט כתב צבאי צרפתי שדבריו מובאים אצל דוד אוחנה (עמ' 45), אך מקורו של מושג "המלחמה היפה" הוא במניפסט הפוטוריסטי הראשון מ-1909, שבו נכתב בהקשר למלחמה שיר הלל לאהבת הסכנה, לתכונת האנרגיה ולחוסר פחד. ובהמשך נאמר: "אנחנו נעלה על נס את המלחמה – ההיגיינה היחידה של העולם" (מצוטט אצל יוז, 1989). בעצם, האסתטיזציה של המלחמה היא תוצר של המאה העשרים, שהעלתה את דימוי המכונה לדרגה גבוהה מאוד ויצרה אופן התייחסות חדש למלחמה. מאמר אחרון בשער זה הוא מאמרו השני של אודי לבל, שעוסק בתמורות שחלו בעיצוב המדיניות הציבורית בתחום הביטחון בשנות התשעים.

* המחלקה לתקשורת באוניברסיטה העברית.

מאמרי השער השני, שכותרתו "כיצד צורכי הביטחון מעצבים את סדר היום התקשורתי?", מבקשים להסביר כיצד מערכת הביטחון משפיעה על התקשורת ועל סיקור אירועים ביטחוניים. מאמרו של משה הנגבי מצביע על מגמות ושינויים ביישום מדיניות הצנזורה בישראל. מאמרו של יואל כהן מתייחס אל סיקור התקשורת את נושא הגרעין הישראלי. מאמרו של בועז גנור ממחיש כיצד ארגוני טרור משתמשים בתקשורת ומנצלים אותה לצורכיהם. הכותב מציין כי הסיקור התקשורתי קובע יותר ויותר את התודעה הציבורית ואת סדר היום הציבורי שבמסגרתו עולות ומעוצבות סוגיות הקשורות בביטחון האזרחים ובמעמד החברתי והפוליטי, אספקט שמנוצל על ידי הטרור.

השער השלישי, שכותרתו "כיצד צורכי התקשורת מעצבים את סדר היום הביטחוני?", מתייחס לתקשורת ולהשפעתה על ראשי מערכת הביטחון. מאמרם של מרטין שרמן ושבת שביט מציג מגמות בסיקור תחום הביטחון בישראל ומתייחס לקהל הישראלי ולמידת שביעות רצונו מעיתונאים המסקרים את תחום הביטחון. מאמרן המעניין של תמר ליבס וענת פירסט מתייחס אל סיקור התקשורת בשני מקרים: סיפורו של הילד מוחמד דורא וסיקור הלינץ' ברמאללה. באמצעות בחינת שני הסיפורים ואופני ההתייחסות אליהם, הן עומדות על מידת השפעתם של עיתונאים זרים על סיקור הסכסוך הישראלי-פלסטיני. דומה כי סיפורו של הילד מוחמד דורא, שהריגתו בידי חיילי צה"ל תועדה בתקשורת הבינלאומית (CNN ויתר הערוצים הבינלאומיים), "תפס" את הקהל בארצות המערב יותר מסיקור הלינץ' של חיילי צה"ל ברמאללה בידי המון זועם, מכיוון שמלאכת הסיקור נשזרה בתפיסות עולם נוצריות, שמאמצות את דימוי הקורבן. במקרה של מוחמד דורא הקורבן הוצג נכוחה: הילד מת מול המצלמה. לעומת זאת, הלינץ' בחיילים לא נראה על מסכי הטלוויזיה, ורובו רק תואר. במילים אחרות, הטקסט המצולם, אף שהזכיר את המקור, ייצג את המשעתק ואת מערכת שיקוליו יותר מאשר את השעתוק עצמו, והחומר העיתונאי היה בבחינת מצע שבאמצעותו הוצגו ערכים ותפיסות.

מאמרה של שלי גפן קושילביץ עוסק באופן ההתייחסות לשכול בסיקור אסונות צבאיים בתקשורת הכתובה. הסיקור הוא תוצר של מאמצי דוברות, של נורמות בעבודה העיתונאית ושל צליחת מגבלות פרסום.

כחוקרת שעוסקת בפענוח דימויים חזותיים מצאתי את השער הרביעי חדשני ומרתק במיוחד. כותרתו היא "חזות הביטחון – ייצוגים תרבותיים". בשער זה מצא העורך לנכון לשלב מאמרים שמתייחסים לתקשורת בהקשר רחב, כזה שמכיל סוכנים חברתיים-תרבותיים רבים שמשפיעים על דימוייה של תפיסת הביטחון בישראל. ואולם, ניכר מחסור בהתייחסות לסוכנים של תרבות היומיום, כגון מוזיקה עממית (שירי הלהקות הצבאיות למשל). השער הרביעי התייחס אך ורק לתרבות החזותית: המאמר הראשון מאת מאיר ויגודר דן בתצלומים ובהשפעתם על תפיסות ועל נקודות המבט של נמעניהם. התצלומים, יותר משהם מספקים מידע חדש, הופכים לאמצעי נוסף לביטוי עמדה. המבט הווירטואלי, המלאכותי, הופך לכלי שבאמצעותו מובנה הזיכרון החזותי של הנמענים. או אז הופכת המציאות להיות יותר ויותר מציאות של דימויים. דומה כי נקודת המוצא המאומצת גם כאן (כמו במאמרן של ליבס ופירסט) היא שכל העתק נושא את כתב ידו של המעתיק (פריקמן ולבגור, 1997). הדימוי מעיד על המוען ולא רק על המשמעות המקורית של הדימוי. ויגודר, כמו מעצב כריכת הספר, ממחיש עד כמה השתלטו הדימויים על תפיסת המציאות (עמ' 346):

...תצלום על גבי לוח השנה, מנגינת סיכום אירועי השבוע בקליפים נבחרים של מאורעות זוועה מכל חדשות העולם... נמוג בתוך ארכיון ההיסטוריה במקום שבו כל התצלומים נערמים... ובצד, בתוך גרוטאה של מסך טלוויזיה מרובע של פעם, כמו במיצג וידאו, נעים להם במהירות מאות סימני גבול, תרשימים של אזורי ביטחון, קווים אדומים...

המאמר השני, מאת ג'אד נאמן, מתחקה אחר ייצוגי הביטחון והצבא בקולנוע הישראלי, מתוך התייחסות לדימויים, לסטריאוטיפים ולתפיסות עולם שמשנות על המסך הגדול במרוצת השנים. המציאות המוצגת בתקשורת אינה היפוכה של המציאות היומיומית, כי היא בכל זאת שומרת על חלק מהתכונות ומהמטפורות של החלל הפיזי. לכן ניתן להתייחס אל סביבת התקשורת כתחום הסמיוטי של המציאות.

מאמרו המרתק של מעוז עזריהו עוסק בקשר שבין נוף ועיצובו ובין אתוס הביטחון. הנוף מתפקד כסימן בעל משמעות והשלכות אידיאולוגיות (ופוליטיות) ויכול ללמד אותנו על אופני התייחסות (שמשתנים או לא משתנים בחלוף השנים) לרעיונות שמסומלים על ידי מקומות. דימויים של נוף אינם רק רקע להתרחשויות אלא מתפקדים כ"הירוגליפים" שמסגירים סדר חברתי מסוים. במאמר בוחן עזריהו את מקרה צומת גולני, שבו נוצר קונפליקט בין מסעדת מקדונלד'ס לאתר ההנצחה שלצדה. תצורת הנוף, במקרה זה, שיקפה שינוי בערכים ואת אופני ההתמודדות עם שינויים אלה.

עיקר ענייני בספר זה היה בחשיפת נקודות המפגש שבין האידיאולוגיה הרשמית ובין תפיסות יומיומיות, בין מה שנהוג לכנות "מציאות" ובין דימויים (החל בתצורת נוף וכלה בייצוגים טלוויזיוניים). ניתן אפוא ללמוד לא מעט על ההיסטוריה באמצעות בחינת הדימויים של כל תקופה. כמה מן המאמרים בספר זה מסייעים בכך.

מקורות

יוז, רוברט (1989). הלם החדש. תל אביב: עם עובד.
פריקמן, יונאס ולבגרן, אורוור (1997). כוחו של הרגל: עיון בתרבות היומיום. תיאוריה וביקורת, 10(קיץ), 25-35.